

HØVÅG KIRKE, LILLESAND

Arkeologisk overvåking i forbindelse med graving for nybygg og arkeologisk etterkontroll av terrengendring

Haugesten, Lars

Tittel Høvåg kirke, Lillesand Arkeologisk overvåking i forbindelse med graving for nybygg og arkeologisk etterkontroll av terrengendring	Rapporttype/nummer NIKU Oppdragsrapport 67/2021	Publiseringsdato 08.06.2021
	Prosjektnummer 1021988	Oppdragstidspunkt 19.5.2021
	Forsidebilde Høvåg kirke. Sett mot SSØ. Cf53907_NIKU_891297	
Forfatter(e) Haugesten, Lars	Sider 11	Tilgjengelighet Åpen
	Avdeling Arkeologi	

Prosjektleder Lars Haugesten
Prosjektmedarbeider(e)
Kvalitetssikrer Hanne Ekstrøm Jordahl

Oppdragsgiver(e) Lillesand kirkelige fellesråd
--

Sammendrag Det ble gravd to steder inne på Høvåg middelalderske kirkested, ved nordvest-hjørnet av kirken, og ved sørsiden av kirken. Tiltaksområdet ved nordvesthjørnet ble ca. 26 m ² , og terrenget ble senket ca. 10-20 cm under dagens overflate. Tiltaksområdet ved sørsiden av kirken ble ca. 14 m ² , og det ble gravd ned til ca. 0,22-0,38 m under dagens nivå. Massene på begge steder, bestod hovedsakelig av tørr og løs mørkebrun fin sand med enkelte småstein, større steiner og røde og gule teglfragmenter. Det ble ikke observert automatisk fredede kulturminner, hverken i plan eller i profilene.

Emneord Høvåg kirke, Lillesand, arkeologi, arkeologisk overvåking, moderne
--

Avdelingsleder

Lise Marie Bye Johansen

1 Bakgrunn og innledning

Lillesand kirkelige fellesråd ved Hans Egil Hansen sendte en søknad til Agder fylkeskommune om dispensasjon fra Lov om kulturminner av 9. juni 1978 (kml) § 8, første ledd, i forbindelse med graving for henholdsvis nytt tilbygg inntil kirkens søndre vegg og senking av terreng inntil det nordvestre hjørnet av kirken.

I forbindelse med gravetiltaket for oppføring av tilbygg, ba Agder fylkeskommune om en faglig tilrådning fra NIKU 5.10.2021, og NIKU oversendte denne 27.10.2021. Agder fylkeskommune fattet vedtak i saken 3.12.2021 (saksnummer 20/25802-6), uten at det var fattet § 10-vedtak av Riksantikvaren. NIKU mottok anmodning om utarbeidelse av prosjektplan og budsjett 10.12.2020. Prosjektplan og budsjett ble sendt til Agder fylkeskommune 15.12.2020. Riksantikvaren fattet § 10-vedtak vedrørende kostnadene 17.12.2020 (saksnummer 20/10829-4).

Agder fylkeskommune anmodet NIKU om faglig tilrådning i saken vedr. senking av terreng 8.9.2020, og NIKU oversendte denne 23.9.2020. NIKU anbefalte da at det skulle gis dispensasjon med vilkår om arkeologisk undersøkelse. Agder fylkeskommune fattet vedtak i saken 10.11.2020 (saksnummer 20/25266-8) uten § 10 vedtak fra Riksantikvaren. NIKU mottok anmodning fra Agder fylkeskommune om utarbeidelse av prosjektplan og budsjett 22.3.2021. I korrespondanse med tiltakshaver, viste det seg at det kun var behov for å senke terrenget med 20 cm, noe kirkevergen bekreftet i e-post datert 6.4.2021. NIKU har på bakgrunn av dette utarbeidet en ny faglig tilrådning som ble sendt fylkeskommunen 12.4.2021. NIKU tilrådet i stedet at det settes vilkår om at gravetiltaket ifm. senkning av terreng (saksnummer 20/25266), utføres samtidig eller i umiddelbar forkant av, graving for nytt tilbygg (saksnummer 20/25802) som skal overvåkes arkeologisk. 5.5.2021 sendte Agder fylkeskommune så ut et brev med endring i vilkår knyttet til innvilget dispensasjon, hvor de tilsluttet seg NIKUs tilrådning, og hvor vilkår knyttet til vedtak gjort i Hovedutvalg for kultur, folkehelse og frivillige 28.10.2020 ble opphevet. Endringene innebar at den arkeologiske etterkontrollen av det omsøkte tiltaket utføres innenfor budsjetttrimmen til den arkeologiske overvåkingen ifm. tilbygg.

2 Kort Historikk

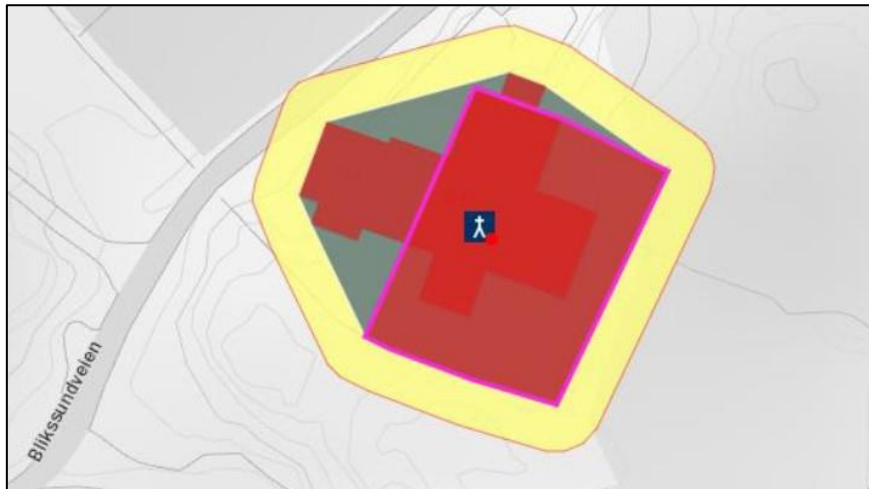
Området som berøres av tiltaket, *Høvåg kirke* (id 84698), med *Høvåg middelalderske kirkegård* (id 84698-2), er fredet iht. Lov om kulturminner av 9. juni 1978. Tiltaket ligger rett vest for den antatte middelalderkirkegården, men innenfor vernesonen rundt kirkestedet (figur 1). Kirken har middelaldersk opphav, og det knytter seg usikkerhet rundt utbredelsen av middelalderkirkegården.

Kirken ble oppført på 1100-tallet, som en steinkirke i romansk stil. Kun det opprinnelige skipet er bevart i dag. Eldste omtale av kirken er fra rundt 1620, men sognet er nevnt i skriftlige kilder i 1416. I år 1767-68 ble kirken forlenget mot vest. I 1831 ble norddelen av kirken forlenget med en ny vinge.

En førkristen grav lå tidligere rett ved kirken. Ovenfor kirken skal det ha ligget en ring av stein som forsvant på 1960-tallet. Det er derfor sterke indisier på en viss kultkontinuitet på stedet, og at det kan påtreffes forhistoriske graver og/eller andre strukturer innenfor tiltaksområdet. Den middelalderske kirkegården antas opprinnelig å ha gått fra midten av dagens kirke og videre mot øst. Utover dette er kirken og kirkegården lite dokumentert.

Riksantikvaren har gjort flere befaringer på stedet i forbindelse med inngrep ved kirken og kirkegården. Terrenget foran døren på nordsiden ble hevet for etablering av hellelagt sti, i tråd med Riksantikvarens anbefaling (1981). Ved befaring i 1998 foretok Riksantikvaren en serie på 10 prøver med jordspyd, for å innhente vurderingsgrunnlag for arkeologiske forhold i grunnen på kirkegården. Disse prøvene ble tatt syd for kirken. Prøvene viser at tykkelsen på lagene, der hvor det ikke er fjell i dagen, er fra 0,05 m til over 1 m. Innenfor prøveområdet var det stor variasjon i dybden til fjell. Man

må derfor regne med at mange av gravene i kirkegården kan være lagt mellom fjellryggene, i lommer med løse masser mellom oppstikkende fjell, noe som forekommer i andre middelalderske kirkegårder.

Figur 1. Høvåg middelalderske kirke og kirkegård i Askeladden

Bygging av nytt toalettbygg ved kirken ble overvåket av arkeolog for å unngå skader på kirkegården (RA-arkiv. 2001). Det foreligger ikke opplysninger om når siste gravlegging fant sted på denne delen av kirkegården. Kulturlagene vurderes som tynne og sårbare, og lagforholdene var som forventet på en kirkegård.

3 Metode og gjennomføring

Prosjektleder og feltarkeolog var Lars Haugesten. Tiltakshaver var Lillesand kirkelige fellesråd ved Hans Egil Hansen og fellesrådet bidro med eget gravemannskap ved Kjell Omland. Tiltaket ble gjennomført 19.5.2021.

Det ble søkt om to tiltak.

- 1) Tårnrommet i 2.etasje skal utbygges til forsamlingsareal, og dette medfører ny trapp fra 1.etasje og rømningsvei over toalettbygg og til terreng (fig.2). Dette innebærer at det etableres et tilbygg på sørsiden av kirken, mot tilbygg i vest. Totalt blir et areal på 10,2 m² berørt. Forlengelse av tilbygg berører et areal på 2 x 1,7 m (3,4 m²). Området hvor det etableres støttemur og oppfylt terreng måler 4 x 1,7 m (6,8 m²). Terreng skal senkes ca. 30 cm.
- 2) Tiltaket omfatter senking av terrenget i nordvest-hjørnet av kirken, i hjørnet mellom de to inngangsdørene til kirken, fra den hellelagte stien og inn mot veggen (fig.3). Dette skal forbedre drenering og frilegging av lufteluker. Opprinnelig var det ønskelig å senke terrenget med 30-40 cm, men dette ble endret senere fra tiltakshaver til ca. 20 cm. Området det ble søkt om var ca. 28 m² stort.

Figur 2. Situasjonsplan med fulgt søknad. Tiltaksområdet markert med grått.

Figur 3. Situasjonsplan med fulgt søknad. Tiltaksområdet markert med rød stjerne.

Det ble utført en arkeologisk etterkontroll og en overvåking. Ingen prøver eller gjenstander ble innsamlet.

Innmålingsutstyr som ble benyttet var CPOS og Trimble GIS. CPOS ble kun benyttet ved å sette ut fastpunkter. Innmålingen av tiltaksområdet ble utført med Trimble GIS.

Alle fotografier ble gjennomgått etter avsluttet utgravning, og utvalgte fotografier ble lastet opp i MUSIT fotodatabase under CF-nummer 53907: Cf53907_NIKU_891296 og Cf53907_NIKU_891308.

4 Problemstillinger

Høvåg middelalderse kirke og kirkegård inngår i et verdifullt kulturmiljø med stor tidsdybde. NIKU vurderte i prosjektplanen at tiltaket kunne komme i konflikt med automatisk fredede kulturminner.

Med utgangspunkt i prioriteringer satt opp i Faglig program for middelalderarkeologi (Johannessen & Eriksson 2015) var følgende problemstillinger aktuelle:

- Er det mulig å se spor etter eldre graver, og er disse middelalderse?
- Kan det påtreffes forhistoriske kontekster? Hvilken alder har eventuelt disse?

5 Resultater

Terrenget ble senket ca. 10-20 cm ved nordvest-hjørnet av kirken (fig.8), og det berørte området (OU3301) målte ca. 26 m² (fig.4). Massen (SL3316) som ble fjernet bestod av tørr løs mørkebrun humus med siltblandet fin sand, enkelte små steiner, større steiner og røde teglfragmenter (fig.5). I tillegg ble det delvis avdekket en grøft for overvannsledning. Jorden virket å være påført i nyere tid.

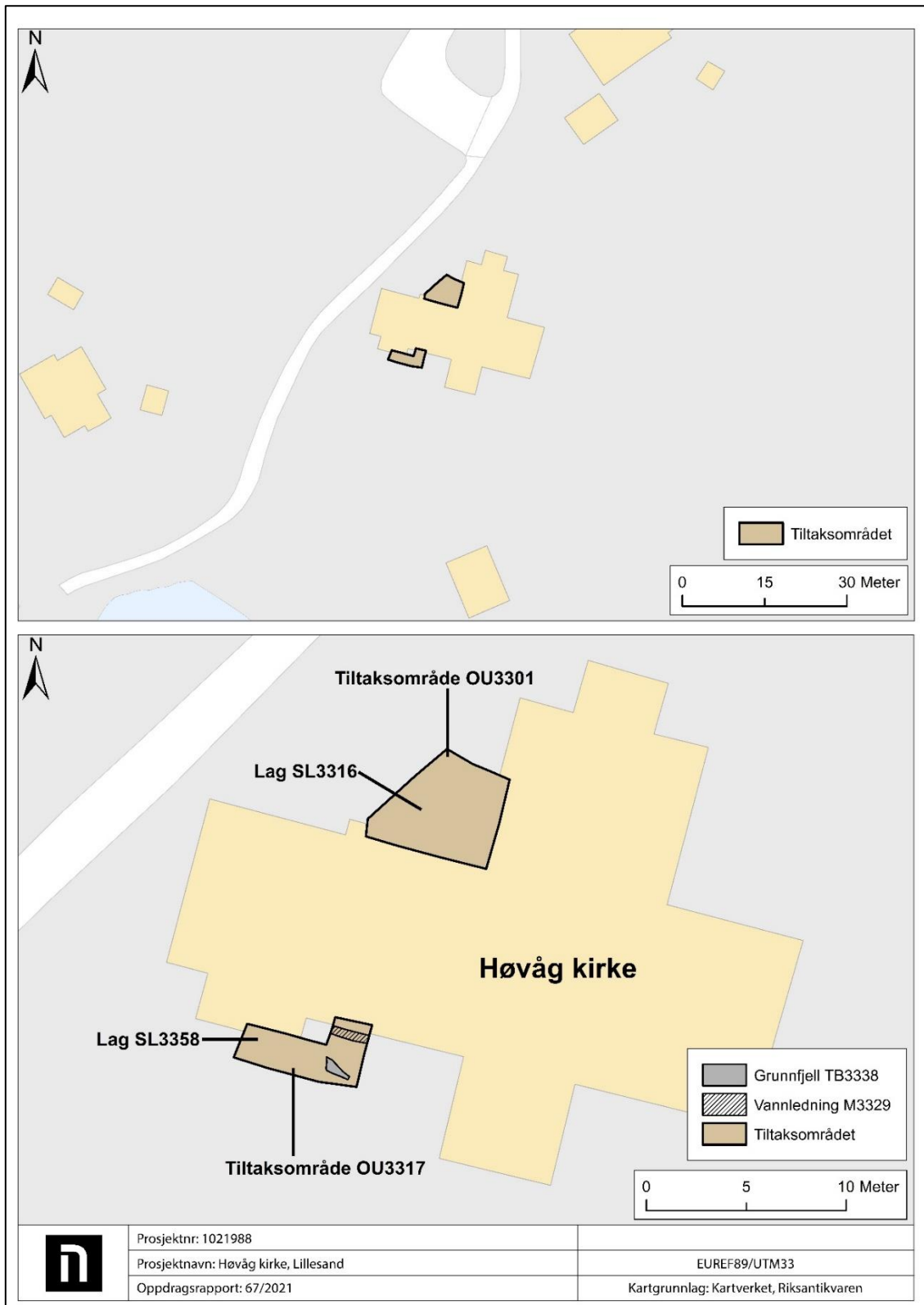
Figur 2 venstre. Tiltaksområdet OU3301 NV-hjørnet Høvåg kirke. Sett mot SØ. Cf53907_NIKU_891299.
Figur 5 høyre. Tiltaksområdet OU3301 NV-hjørnet Høvåg kirke. Sett mot Ø. Cf53907_NIKU_891302.

På sørsiden av kirken (fig.8), der hvor tilbygget skulle oppføres, ble et område (OU3317) på ca. 14 m² berørt, og terrenget ble senket ca. 0,22-0,38 m (fig.6). En mindre del av det som antas å være grunnfjellet (TB3338) ble avdekket ca. 0,18 m under topp dekke, og det som ble avdekket hadde en utbredelse på ca. 0,5 m². Massen (SL3358) som ble fjernet inneholdt tørr løs mørkebrun humus med siltblandet fin sand, enkelte småstein, større steiner, røde og gule teglfragmenter, store røtter og enkelte røde taksteinsfragmenter (fig.7). I feltet ble det avdekket en grøft for vannledning som var dekket av isopor og gikk i retning VNV-ØSØ. Vannledningen (M3329) ble avdekket ca. 0,38 m under topp gress.

Figur 6 venstre. Tiltaksområde S-siden av Høvåg kirke før oppstart. Sett mot VNV. Cf53907_NIKU_891303.
Figur 7 høyre. Tiltaksområdet OU3317 S-siden av Høvåg kirke. Sett mot NV. Cf53907_NIKU_891307.

Det ble ikke avdekket automatisk fredete kulturminner under hverken den arkeologiske overvåkingen eller den arkeologiske etterkontrollen.

Figur 8. Tiltaksområdet.

6 Sammendrag og konklusjon

Det ble gravd to steder inne på Høvåg middelalderske kirkested, ved nordvest-hjørnet av kirken, og ved sørsiden av kirken. Tiltaksområdet ved nordvesthjørnet ble ca. 26 m², og terrenget ble senket ca. 10-20 cm under dagens overflate. Tiltaksområdet ved sørsiden av kirken ble ca. 14 m², og det ble gravd ned til ca. 0,22-0,38 m under dagens nivå. Massene på begge steder, bestod hovedsakelig av tørr og løs mørkebrun humusblandet fin sand med enkelte småstein, større steiner og røde og gule teglfragmenter.

Det ble ikke observert automatisk fredede kulturminner, hverken i plan eller i profilene.

7 Litteraturliste

Johannessen, L. & Eriksson, J.-E. G. (2015): *Faglig program for middelalderarkeologi. Byer, sakrale steder, befestninger og borger*. Riksantikvaren.

Riksantikvarens, Distriktskontor Syd. Arkivmateriale.

8 Vedlegg

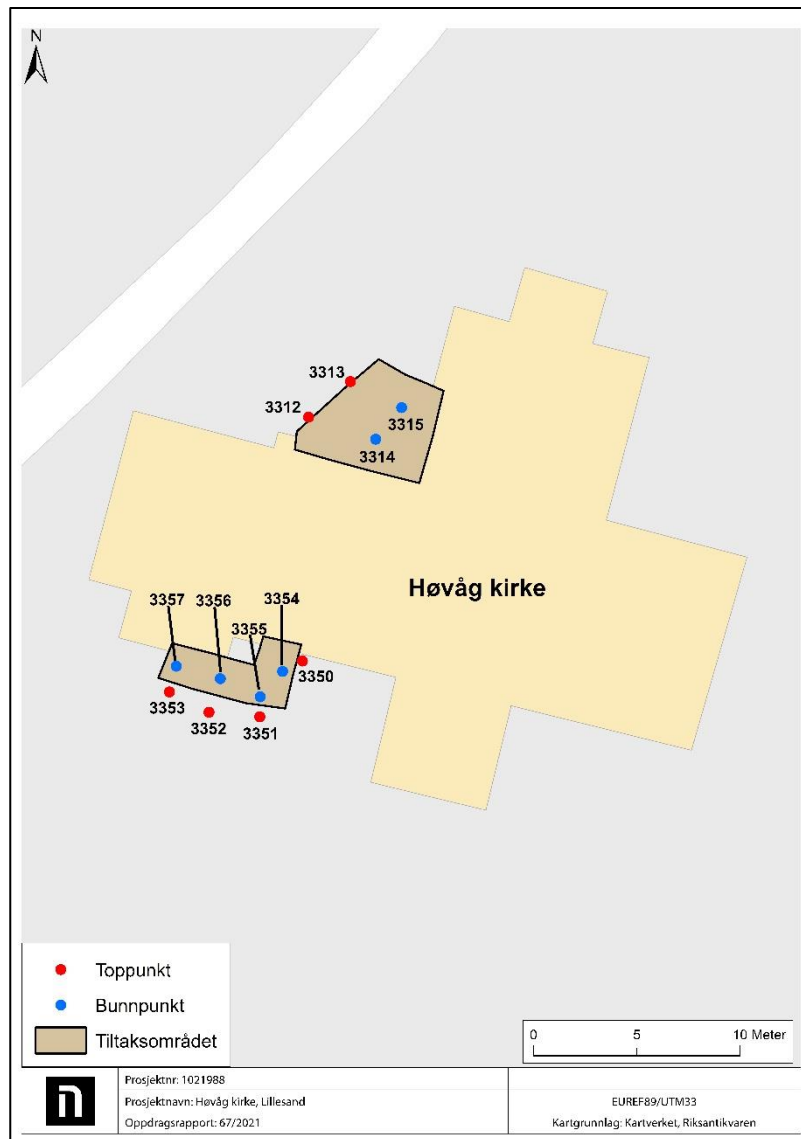
8.1 Kontekstliste

Intrasis Id	Type	Beskrivelse	Tolkning
3301	Område	Grop.	Tiltaksområde
3316	Lag	Tørr løs mørkebrun humus med siltblandet fin sand, enkelte små steiner, større steiner og røde teglfragmenter.	Moderne fyll
3317	Område	Grop.	Tiltaksområde
3329	Moderne	Moderne vannledning dekket av isopor.	Vannledning
3338	Berggrunn	Fjell	Naturlig fjell
3358	Lag	Tørr løs mørkebrun humus med siltet fin sand, enkelte småstein, større steiner, røde og gule teglfragmenter, store røtter og enkelte røde taksteinsfragmenter.	Moderne fyll

8.2 Fotoliste

Fotokort Id	Dato	Motiv	Sett mot
Cf53907_NIKU_891296	19.05.2021	Oversikt Høvåg kirke.	S
Cf53907_NIKU_891297	19.05.2021	Oversikt Høvåg kirke.	SSØ
Cf53907_NIKU_891298	19.05.2021	Oversikt Høvåg kirke.	SØ
Cf53907_NIKU_891299	19.05.2021	Oversikt Høvåg kirke.	SØ
Cf53907_NIKU_891300	19.05.2021	Tiltaksområde OU3301 og lag SL3316.	Ø
Cf53907_NIKU_891301	19.05.2021	Tiltaksområde OU3301 og lag SL3316.	SSØ
Cf53907_NIKU_891302	19.05.2021	Tiltaksområde OU3301 og lag SL3316.	Ø
Cf53907_NIKU_891303	19.05.2021	Tiltaksområde OU3317 før oppstart.	VNV
Cf53907_NIKU_891304	19.05.2021	Tiltaksområde OU3317 før oppstart.	Ø
Cf53907_NIKU_891305	19.05.2021	Tiltaksområde OU3317 og lag SL3358.	Ø
Cf53907_NIKU_891306	19.05.2021	Tiltaksområde OU3317 og lag SL3358.	Ø
Cf53907_NIKU_891307	19.05.2021	Tiltaksområde OU3317 og lag SL3358.	NV
Cf53907_NIKU_891308	19.05.2021	Tiltaksområde OU3317 og lag SL3358.	V

8.3 Detaljplot

8.3.1 Koordinatliste

Koordinater	Nord	Øst	Høyde	Beskrivelse
3312	6447625,399	455859,025	7,345	Toppunkt
3313	6447627,123	455861,048	7,149	Toppunkt
3314	6447624,331	455862,272	7,150	Bunnpunkt
3315	6447625,862	455863,528	7,148	Bunnpunkt
3350	6447613,584	455858,727	7,002	Toppunkt
3351	6447610,884	455856,662	6,748	Toppunkt
3352	6447611,103	455854,202	6,427	Toppunkt
3353	6447612,083	455852,286	6,142	Toppunkt
3354	6447613,081	455857,764	6,617	Bunnpunkt
3355	6447611,851	455856,679	6,521	Bunnpunkt
3356	6447612,727	455854,751	6,196	Bunnpunkt
3357	6447613,330	455852,619	5,915	Bunnpunkt

Norsk institutt for kulturminneforskning er et uavhengig forsknings- og kompetansemiljø med kunnskap om norske og internasjonale kulturminner.

Instituttet driver forskning og oppdragsvirksomhet for offentlig forvaltning og private aktører på felter som by- og landskapsplanlegging, arkeologi, konservering og bygningsvern.

Våre ansatte er konservatorer, arkeologer, arkitekter, ingeniører, geografer, etnologer, samfunnsvitere, kunsthistorikere, forskere og rådgivere med spesiell kompetanse på kulturarv og kulturminner.

www.niku.no

NIKU Oppdragsrapport 67/2021

NIKU hovedkontor
Storgata 2
Postboks 736
Sentrum
0105 OSLO
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Tønsberg
Farmannsveien 30
3111 TØNSBERG
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Bergen
Dreggsallmenningen 3
Postboks 4112
Sandviken
5835 BERGEN
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Trondheim
Kjøpmannsgata 1b
7013 TRONDHEIM
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Tromsø
Framsenteret
Hjalmar Johansens
gt. 14
9296 TROMSØ
Telefon: 77 75 04 00